

הרב יהודה גלעד

תעתועי ברכה ובכורה

מבט חדש לסבך יחסי יעקב ועשו

הקדמה

סוגיית יחסי יעקב ועשו פרושה על פני שלוש פרשות ('תולדות', 'ויצא' ו'וישלח'), והיא מן הטעונות והמורכבות שבסיפורי האבות שבבראשית.¹ ראשית הסיפור, בתחילת פרשת תולדות, נעוצה בלידת התאומים ובהעדפות השונות של יצחק ורבקה המובילות לסיפור הברכות. סופו, במות יצחק זקן ושבע ימים בסוף פרשת וישלח, והבאתו לקבורה על ידי בניו.

הצבת השאלות

שאלת השאלות, המעסיקה את לומדי פרשיות אלו לאורך הדורות, היא מי בסופו של דבר צדק, לדעת המקרא, בעניין הברכות – יצחק או רבקה? מחד גיסא, לכאורה נראה ברור שרבקה צדקה, בכך שעמדה נכון על טיבם של הבנים, לעומת יצחק שהוטעה בעיוורונו והעדיף את עשו. זהו יצחק, 'עולה תמימה', בלשון חז"ל, שחי כל ימיו בצילו הגדול של אביו, שהחוויה המכוננת של חייו היא ניסיון העקידה (שלא לומר טראומת העקידה),² והוא אינו

¹ כל ציטוטי הפסוקים במאמר הם מספר בראשית אלא אם מצוין אחרת.

יצחק כידוע בולט בפסיביות שלו לעומת אברהם ויעקב. בשלושת הסיפורים המרכזיים של חייו הוא נפעל: נעקד בצעירותו, נישא בבחרותו ומרומה בזנותו. עובדה נוספת באמצעותה רומז לנו המקרא על תלותו באביו – המילה הראשונה מפי יצחק היא "אבי" (כב, ז), ומילתו האחרונה היא "לאברהם" (כח, ד).

² כבר בתחילת תולדות רומזת לנו התורה: 'וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם אֲבִרְהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק' (כה, יט). שומעים אנו 'אֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם אֲבִרְהָם'. הביטוי 'אברהם אברהם', מזכיר לנו מיד את לידתו המחודשת של יצחק בעקידה, 'אַבְרָהָם אֲבִרְהָם [...] אֶל תִּשְׁלַח אֶל הַנְּעָר' (כב, יא-יב). העקידה היא החוויה המכוננת בחייו של יצחק, ולכאורה הוא לא מתאושש ממנה. בסוף פרשת העקידה נאמר: 'וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם אֶל נְעָרָיו וַיִּקְמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל בְּאֵר שֶׁבַע' (כב, יט), ויצחק היכן היה? כביכול יצחק נשאר שם, אם לא בגופו, לפחות בנפשו. כיוון זה ניתן למצוא בכמה מדרשי חז"ל, למשל באלו התולים את סיבת

מסוגל לראות סימני רוע בבנו הגדול עשו. לעומתו, רבקה בת בתואל הארמי ואחות לבן, אינה מתקשה כנראה לזהות את הדמיון בין בנה לבין משפחתה הארמית.³ היא, כמי שנחשפה לנבואת 'יָרֵב יַעֲבֹד צָעִיר',⁴ יודעת כי יעקב הוא הנבחר, ועל כן היא אוהבת את יעקב, ובצדק.

מאיך גיסא, קורותיו של יעקב המשתלשלות בעקבות החלפת הברכות – הגלות אצל לבן והמרמה החוזרת אליו מידי לבן בהחלפת רחל בלאה⁵ – כל אלה עשויות להביא למסקנה שרבקה היא זו שטעתה בהכרעתה ובהתנהלותה והצדק היה עם יצחק. על פי דעה זו היטיב יצחק להבין מה טיבו של עשו, והוא מיחד לו את הברכה הגשמית בלבד, בעוד את הברכה העיקרית, ברכת אברהם, הוא שומר על מנת לתת ליעקב בסוף הפרשה, לפני הליכתו לחרן. ייתכן ונתינת הברכה הגשמית לעשו, מטרתה דווקא לחבר בין הבל ללאביו, המכיר את נטיותיו ואת הסכנות הטמונות בהן. הסבר אחר יכול להניח שקיים כאן קשר טבעי של אהבה בין אב לבכורו, איש השדה, שכמוהו אוהב את הארציות, אך בניגוד לאב מלא פעילות ואקטיביות למימושה של אהבה זו. כך או אחרת, יצחק – על פי דעה זו – מבין היטב שהממשיך

עיוורונו בסיפור העקידה ('באותה שעה נפתחו השמים וראו מלאכי השרת והיו בוכים וירדו דמעוניהם וירדו על עיניו, לפיכך כהו עיניו'. רש"י, בראשית כז, א, בשם המדרש).

³ חז"ל דרשו כידוע את חילוף האותיות ארמי-רמאי, אולם ברור שגם על פי הפשט נראה כי הרקע בבית לבן הארמי מסביר את ערמתה ופעלתנותה של רבקה.

⁴ כה, כג. נראה מלשון הכתוב שרבקה לא סיפרה ליצחק על נבואה זו: 'וַיִּמְלֹאוּ יָמֶיהָ לְלֵדָת וְהָיָה תוֹמָם בְּבִטְנָה' (כה, כד). – 'והנה' משמע הפתעה, והרי היא ידעה כי שני תומים בבטנה, נראה איפוא ש"הנה" מציינ את הפתעת יצחק. יש לתהות מדוע לא סיפרה רבקה על נבואה זו ליצחק? מן התיאור בתחילת פרשת תולדות נראה כי הרקע השונה כל כך של 'יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק' (כה, יט), לבין 'רבקה בת בתואל הארמי מפתן ארם אחות לבן הארמי' (כה, כ) מוביל לסוג של שתיקה ביניהם. בניגוד לרחל הפונה ליעקב: 'הָבָה לִי בָנִים וְאִם אֵין מְתָה אֲנֹכִי' (ל, א), רבקה הולכת לבדה לדרוש את ה'. הנצי"ב עומד על כך שהצעיף, שרבקה בצניעותה מתכסה בו בפגישתם הראשונה, ממשיך להיות נוכח, מסתיר וחוצץ ביניהם לאורך כל חייהם. המסלולים הנפרדים הנפתחים ב'ויאָהב יצחק את עשו [...]' ורבקה אהבת את יעקב' (כה, כח), ממשיכים בהערמת רבקה על יצחק בעניין הברכות, ומסתיימים בסוף פרשת תולדות בסיפור השילוח הכפול של יעקב לפדן ארם.

⁵ נחמה ליבוביץ בעיוניה על ספר בראשית (עמ' 185-188) עמדה בהרחבה על ה'מידה כנגד מידה' בה נענש יעקב על סיפור המרמה, כשהיא תומכת עצמה גם במדרשי חז"ל. דומה שיש כאן הכרעה אופיינית לנחמה, המעדיפה תמיד את הביאור בעל היתרון המוסרי ועל כן אינה יכולה להיות אדישה למעשה התרמית של יעקב כלפי עשו אחיו.

העיקרי הנושא את המסר הרוחני לדורות הוא יעקב בנו הצעיר, עליו נאמר:
 וַיִּבְרַח יַעֲקֹב מִבְּעֵיט הָעֵיטִים, וַיִּבְרַח יַעֲקֹב מִבְּעֵיט הָעֵיטִים, וַיִּבְרַח יַעֲקֹב מִבְּעֵיט הָעֵיטִים,⁶

האם ניתן להכריע בשאלה זו על פי פשוטי המקראות עצמם? אמנם, ברור מאליו שבעיסוק בפרשה זו – כמו גם בשאר פרשיות בראשית – יש להידרש, מעבר להיבט המוסרי, להיבטים הרעיוניים והסמליים כהמקובל בסיפורי בראשית, אולם בראש ובראשונה עלינו להידרש אל הקול העולה מן הכתובים עצמם.

על מנת להציע את הבנתנו בסוגיה זו, נבחר כנקודת מוצא לעיון דווקא במערכה האחרונה בעלילה, בסיפור המופיע בראש פרשת וישלח, כאשר יעקב חוזר מגלותו הארוכה בחרן ופוגש בעשו אחיו וארבע מאות איש עמו:

וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו אֶל עֵשָׂו אָחִיו אֲרֻצָּה שְׂעִיר שָׂדֵה אֲדוֹם: וַיֵּצֵא אֹתָם לֵאמֹר כֹּה תֹאמְרוּן לְאֲדֹנָי לַעֲשׂו כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב עִם לְבָן גֵּרְתִי וְאַחֲרַי עַד עַתָּה: וַיְהִי לִי שׂוֹר וְחִמּוֹר צָאן וְעֶבֶד וְשִׁפְחָה וְאֶשְׁלָחָה לְהַגִּיד לְאֲדֹנָי לְמַצָּא חֵן בְּעֵינֶיךָ: וַיִּשְׁבוּ הַמַּלְאָכִים אֶל יַעֲקֹב לֵאמֹר בָּאנוּ אֵל אָחִיךָ אֶל עֵשָׂו וְגַם הִלְךְ לְקִרְאָתְךָ וְאַרְבַּע מֵאוֹת אִישׁ עִמּוֹ: וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֵר לוֹ וַיַּחֲץ אֶת הָעַם אֲשֶׁר אִתּוֹ וְאֶת הַצֹּאן וְאֶת הַבָּקָר וְהַגְּמָלִים לְשְׁנֵי מַחֲנוֹת: וַיֹּאמֶר אִם יָבוֹא עֵשָׂו אֶל הַמַּחֲנֶה הָאֶחָד וְהִכָּהוּ וְהָיָה הַמַּחֲנֶה הַנֶּשְׁאָר לְפָלִיטָה: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם וְאֱלֹהֵי יִצְחָק ה' הָאֹמֵר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצְךָ וְלִמְוֹלָדְתְּךָ וְאִיטִיבָה עִמָּךְ: קִטְנִיתִי מִכָּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הָאֱמֻנָה אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֵת עֲבָדְךָ כִּי בְמִקְלִי עֲבַרְתִּי אֶת הַיַּרְדֵּן הַזֶּה וְעַתָּה הֵייתִי לְשְׁנֵי מַחֲנוֹת: הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אָחִי מִיַּד עֵשָׂו כִּי יֵרָא אֲנֹכִי אִתּוֹ פֶּן יָבוֹא וְהִכָּהוּ אֹתִי וְעַתָּה אֶתְּנֶה אֶת הַיַּרְדֵּן לְעֵשָׂו אֲחִי מִיַּד עֵשָׂו וְשִׁמְתִי אֶת זַרְעֲךָ כְּחוֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא יִסְפֹּר מֵרֹב: וַיִּלֶּן שָׁם בַּלַּיְלָה הַהוּא וַיִּקַּח מִן הַבָּא בְּיָדוֹ מִנְחָה לַעֲשׂו אָחִיו: עֲזִים מֵאֲתִים וּתְיָשִׁים עֲשָׂרִים וְחֲלִים מֵאֲתִים וְאֵילִים עֲשָׂרִים: גְּמָלִים מִיְּנִיקוֹת וּבְנֵיהֶם שְׁלֹשִׁים פְּרוֹת אַרְבָּעִים וּפְרִים עֲשָׂרָה אֲתֹנֹת עֲשָׂרִים וְעִגְרִים עֲשָׂרָה: וַיִּתֵּן בְּיַד עֲבָדָיו עֵדֶר עֵדֶר לְבָדוֹ וַיֹּאמֶר אֶל עֲבָדָיו עֲבְרוּ לִפְנֵי וְרוּחַ תְּשִׁימוּ בֵּין עֵדֶר וּבֵין עֵדֶר: וַיֵּצֵא אֶת הָרֵאשׁוֹן לֵאמֹר כִּי יִפְגְּשְׁךָ עֵשָׂו אָחִי וְשָׂאֲלֶךָ לֵאמֹר לְמִי אַתָּה וְאָנָּה תִלְדָּךְ וְלְמִי אֵלֶּה לְפָנֶיךָ: וְאָמַרְתָּ לְעֲבָדְךָ לַיעֲקֹב מִנְחָה הוּא שְׁלוּחָה לְאֲדֹנָי לַעֲשׂו וְהִנֵּה גַם הוּא אֲחֵרִינוּ: וַיֵּצֵא גַם

⁶ יש אף שראו את חלוקת הברכות בין יעקב לעשו כמעין החלוקה של יששכר וזבולון המשלימים זה את זה.

אֶת הַשְּׁנִי גַם אֶת הַשְּׁלִישִׁי גַם אֶת כָּל הַהֲלָכִים אַחֲרֵי הָעֲדָרִים לֵאמֹר כְּדָבָר הַזֶּה תִּדְבְּרוּן אֶל עֲשׂו בְּמִצְאָכֶם אֹתוֹ: וְאִמְרַתֶּם גַּם הִנֵּה עֲבָדְךָ יַעֲקֹב אַחֲרֵינוּ כִּי אָמַר אַכְפְּרָה פְּנֵיו בְּמִנְחָה הַהֲלָכָה לְפָנָי וְאַחֲרַי כִּן אֲרָאָה פְּנָיו אוֹלֵי יִשְׂאָה פְּנָי: וְתַעֲבֹר הַמִּנְחָה עַל פְּנָיו וְהוּא לֵן בְּלִילָה הַהוּא בְּמִנְחָה:⁷

ניכר ביעקב כי הוא חרד מאד לקראת הפגישה עם עשו. זהו יעקב שבסוף הפרשה הקודמת ראינוהו עומד בזקיפות קומה ובאומץ מול לבן ומוכיחו: 'ויחר ליעקב וירב בלבן ויען יעקב ויאמר ללבן מה פשעי מה חטאתי כי דלקת אחרי: [...] אַת עֲנִי וְאֶת יָגִיעַ כְּפִי רְאֵה אֱלֹהִים וַיֹּכַח אִמְשׁ',⁸ והנה הוא עצמו חרד כעלה נידף לקראת המפגש עם אחיו. חז"ל מלמדים אותנו כי התקין עצמו לשלושה דברים: לדורון, לתפילה ולמלחמה,⁹ אולם דומה כי עלינו להודות כי בפשוטי המקראות דורון ותפילה קיימים, אך הכנה למלחמה (לפחות במובן המוכר לנו כששני הצדדים נלחמים זה בזה) איננו רואים. הביטוי 'וְהָיָה הַמִּנְחָה הַנִּשְׂאָר לְפִלִיטָה', שהוא המקור על פי חז"ל למלחמה, מלמד יותר על מכה ותבוסה מאשר על מלחמה דו צדדית.¹⁰ החרדה הגדולה שחרד יעקב הטרידה גם את חז"ל במיוחד לאור העובדה שבכיסו של יעקב מונחת הבטחה אלוקית מפורשת: 'וְהִנֵּה אֲנֹכִי עֹמֵךְ וְשֹׁמְרֵתִיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאֲדָמָה הַזֹּאת...'¹¹ והם למדים מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה, ושיעקב חשש שמא גרם החטא ונתמעטו זכויותיו,¹² אין זאת אלא כי תחושת אשמה כבדה מעיקה על יעקב לקראת מפגש זה עם עשו. בניגוד לעמידתו מול לבן בפרק הקודם, בה הוא בטוח בצדקתו ובישרו מול

⁷ לב, ד-כב.

⁸ לא, לו-מב.

⁹ רש"י, בראשית לב, ט, ומקורו בתנחומא וישלח, ו (מהד' בובר עמ' פג).

¹⁰ כפי שמעירים אבן עזרא ורמב"ן על אתר. בהקשר זה יש לרב מרדכי ברויאר בספרו פרקי בראשית (עמודים 552-554) הצעה מקורית הטוענת כי המלחמה שחז"ל כיוונו לה הוא המאבק עם האיש המסתורי המסופר להלן (לב, כג-לג). אולם מן המקראות ברור כי מאבק זה לא בא כתוצאה מתכנון של יעקב כמו התפילה והדורון, אלא ניחת עליו בהפתעה גמורה.

¹¹ כח, טו.

¹² רש"י, בראשית לב, יא, ד"ה: "קטונתי מכל החסדים", ומקורו בבראשית רבה עו, א (מהד' תיאודור-אלבק עמ' 898).

מעשי הרמאות של לבן,¹³ כאן בעומדו מול עשו נראה כי מצפוננו מעיק עליו, על כן הוא פותח בתפילה.

כשמשווים אנו את דברי יעקב כאן עם התגלויות ה' אליו בעבר, נוכחים אנו בעובדה מעוניינת. דבריו: 'ה' האמר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך' (פס' י) מתייחסים לדברי ה' ליעקב: 'ויאמר ה' אל יעקב שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך' (לא, ג). ואלו דבריו: 'ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרב', מכוונים בוודאי להבטחת ה' אליו בצאתו מבאר שבע: 'והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה ונברכו בך כל משפחת האדמה ובזרעך: והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשבתיך אל האדמה הזאת כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך' (כח, יד-טו). פעמיים 'מתרגם' יעקב את דברי ה' אליו – 'ואהיה עמך' ו'והנה אנכי עמך', ל'ואיטיבה עמך' ול'היטב איטיב עמך'. מה פשר הדברים?¹⁴

מן התפילה פונה יעקב אל הדורון: 'ויגן שם בלילה ההוא ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו',¹⁵ זוהי מנחה מכובדת לכל הדעות, ומסתכמת בחמש מאות וחמישים ראש. אולם הדיבור הנלווה ל המנחה: 'ואמרת לעבדך לעקב מנחה הוא שלוחה לאדני לעשו', מותיר בנו תחושה לא נעימה. האין כאן הגזמה במידת ההשפלה העצמית והחנופה שנוקט יעקב? יתרה מזו, דברי יעקב: 'אכפרה פניו במנחה ההלכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני', מעלים מיד קשרים מן התחום הדתי של עמידת האדם מול אלוקים. ואכן מאוחר יותר אומר יעקב 'אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחתי מידי פי על

¹³ אך אינו יודע כי גם במחנהו דבק רבב: 'ותגנב רחל את התרפים [...] ויגנב יעקב את לבן [...] ותגנב את לבני [...] ותגנב אתי [...] למה גנבת את אלהי [...] ולא ידע יעקב כי רחל גנבתם' (לא, יט-לג).

¹⁴ יש לציין עוד כי דברי יעקב: "ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרב" ודאי רומזים גם להתגלות שלישית – זו שניתנה לאברהם לאחר העקידה: "והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים" (כב, יז).

¹⁵ הביטוי מנחה חוזר בהקשר זה חמש פעמים בפי יעקב. בפי עשו היא מכונה 'מחנה' (לג, ח), ובפעם האחרונה מכנה אותה יעקב 'ברכה': 'קח נא את ברכתי' (לג, יא). במקרא המונח 'מנחה' בא כמעט תמיד ביחס למנחה לה' אך לעתים גם תשורה למלך מכונה כך. למשל 'מנחה לעגלון מלך מואב' (שופטים ג, טו); 'וייתנו כל יהודה מנחה ליהושפט' (דברי הימים ב יז, ה).

כַּן רְאִיתִי פְּנֵיךָ כְּרֵאת פְּנֵי אֱלֹהִים וַתִּרְצַנֵּי' (לג, י), ודומה כאילו אף הדורון לעשו הופך למעין תפילה. עד כדי כך?¹⁶
נעיין בהמשך הפסוקים שהבאנו לעיל, במאבק הלילי של יעקב:

וַיִּקַּם בַּלַּיְלָה הוּא וַיִּקַּח אֶת שְׁתֵּי נַשְׂיוֹ וְאֶת שְׁתֵּי שַׁפְחֹתָיו וְאֶת אֶחָד עֶשֶׂר לְדָוִו וַיַּעֲבֵר אֶת מַעְבְּרַי יַבֵּק: וַיִּקְחֶם וַיַּעֲבֵרֶם אֶת הַנְּחָל וַיַּעֲבֵר אֶת אֲשֶׁר לוֹ: וַיִּתֵּר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ וַיֵּאָבֵק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר: וַיֵּרָא כִּי לֹא יָכַל לוֹ וַיִּגַע בְּכַף יָרְכוֹ וַתִּקַּע כַּף יָרְךְ יַעֲקֹב בְּהַאֲבָקוֹ עִמּוֹ: וַיֹּאמֶר שְׁלַחֲנִי כִּי עָלָה הַשָּׁחַר וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁלַּחְךָ כִּי אִם בְּרַכְתָּנִי: וַיֹּאמֶר אֵלָיו מַה שְּׁמֶךָ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב: וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמֶר עוֹד שְׁמֶךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שְׁרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אֲנָשִׁים וַתּוֹכַל: וַיִּשְׂאֵל יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הַגִּידָה נָא שְׁמֶךָ וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה תִּשְׂאֵל לְשְׁמִי וַיִּבְרַךְ אֹתוֹ שֵׁם: וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמָּקוֹם פְּנִיאֵל כִּי רְאִיתִי אֱלֹהִים פְּנִים אֶל פְּנִים וַתִּנְצַל נַפְשִׁי: וַיִּזְרַח לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ כְּאֲשֶׁר עָבַר אֶת פְּנוּאֵל וְהוּא צָלַע עַל יָרְכוֹ: עַל כֵּן לֹא יֵאָכְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גֵּיד הַנֶּשֶׂה אֲשֶׁר עַל כַּף הַיָּרֵךְ עַד הַיּוֹם הַזֶּה כִּי נִגַע בְּכַף יָרְךְ יַעֲקֹב בְּגִיד הַנֶּשֶׂה:¹⁷

חז"ל לימדונו כי המדובר במלאך שהוא 'שרו של עשו'. ואכן כל ההתרחשות המסתורית ששם אלוקים נסוב עליה, הן בדברי האיש "כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל" והן בדברי יעקב 'כי ראיתי אלהים פנים אל פנים', מעבירה את הרושם כי יש כאן משהו פלאי החורג מעבר למאבק אנושי רגיל. גם העובדה שהאירוע מתרחש בלילה שבין ההכנות למפגש עם עשו לבין יום המפגש עצמו, מחזקת את ההנחה כי יש כאן מעין הכנה למפגש הגורלי האמור להתרחש למחרת. אך משבאים אנו לנסות להבין את משמעותה של הכנה זו, עומדת בפנינו תמיהה. מקריאת הכתובים נראה די ברור שבמאבק מול האיש יצא יעקב וידו על העליונה – הוא אמנם נפגע בכף ירכו אך בסופו

¹⁶ בחז"ל כידוע נמצאות דעות חלוקות בדבר שפלות זו שנוקט יעקב כלפי עשו. מחד יש שביקרוהו: 'רב הונא פתח: "מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לר" (משלי כו, יז) [...]. אמר לו הקב"ה לדרכו היה מהלך והייתה משלח אצלו ואומר לו כה אמר עבדך יעקב'. ומאידך יש שראו בו מודל להתנהגות כלפי הגוי שהשעה משחקת לו: 'אמר ר' יהונתן: כל מי שרוצה לרצות מלך או שלטון ואינו יודע דרכם וטכסיסיהם – יניח פרשה זו לפניו וילמד הימנה טכסיסי פיוסים וריצויים' (פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) לב, ד, ד"ה 'וישלח יעקב').
¹⁷ לב, כג-לג.

של המאבק נאלץ האיש להפציר ביעקב, שִׁלְחָנִי כִּי עֲלֶה הַשְּׁחָר', ויעקב מחלץ ממנו בתמורה את שם ישראל שיש בו ברכה מופלאה, מלאת עז והשראה. אם אכן כך הם פני הדברים, היינו מצפים שעתה, לאחר שקיבל יעקב-ישראל מתת אל זו, יזקוף את גוו ויעמוד בביטחון ובאמונה מול אחיו, שהרי יודע הוא כי אלוקים עמו! מכאן ואילך תסתיים מסכת ההשפלה והחנופה שנהג בה יעקב אתמול, שהרי מי ששרה עם אלוקים ועם אנשים ויכל להם, מי שניצח את המלאך – שרו של עשו – מה לו לירא מבשר ודם?
אך למרבה ההפתעה לא כך הם פני הדברים, שהרי מקרא מלא אנו קוראים:

וַיֹּאמֶר מִי לָךְ כָּל הַמַּחְנֶה הַזֶּה אֲשֶׁר פָּגַשְׁתִּי וַיֹּאמֶר לְמִצְאָה חֵן בְּעֵינַי אֲדֹנָי: וַיֹּאמֶר עֲשׂוּ יֵשׁ לִי רֵב אָחִי יְהִי לָךְ אֲשֶׁר לָךְ: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֵל נָא אִם נָא מִצְאָתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְלִקְחָתָּ מִנְּחֹתַי מִיָּדַי כִּי עַל כֵּן רָאִיתִי פְּנֶיךָ כְּרֹאֵת פְּנֵי אֱלֹהִים וַתְּרַצְנֵי: קַח נָא אֶת בְּרִכְתֵּי אֲשֶׁר הִבֵּאתָ לָךְ כִּי חֲנִנִי אֱלֹהִים וְכִי יֵשׁ לִי כָל וַיִּפְצַר בּוֹ וַיִּקַּח: וַיֹּאמֶר נִסְעָה וְנִלְכָה וְנִלְכָה לְנִגְדְּךָ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲדֹנָי יָדַע כִּי הִילָדִים רַבִּים וְהִצֵּאתָ וְהִבְקַר עֲלוֹת עָלַי וְדַפְקוּם יוֹם אֶחָד וּמָתוּ כָּל הַצֹּאן: יַעֲבֹר נָא אֲדֹנָי לִפְנֵי עַבְדּוֹ וְאָנִי אֶתְנַהֵלָה לְאִטִּי לְרַגְלֵי הַמְּלֹאכָה אֲשֶׁר לִפְנֵי וְלְרַגְלֵי הִילָדִים עַד אֲשֶׁר אָבֵא אֶל אֲדֹנָי שְׁעִירָה: וַיֹּאמֶר עֲשׂוּ אֲצִיגָה נָא עִמָּךְ מִן הָעַם אֲשֶׁר אִתִּי וַיֹּאמֶר לְמָה זֶה אֲמַצָּא חֵן בְּעֵינַי אֲדֹנָי: וַיֵּשֶׁב בַּיּוֹם הַהוּא עֲשׂוּ לְדָרְכּוֹ שְׁעִירָה: וַיַּעֲקֹב נָסַע סִכְתָּה וַיָּבֵן לוֹ בַּיִת וּלְמַקְנֵהוּ עָשָׂה סִכְתָּה עַל כֵּן קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם סִכְתּוֹ: וַיָּבֵא יַעֲקֹב שְׁלָם עִיר שְׁכֵם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֵאוֹ מִפְּדַן אֲרָם וַיַּחֲן אֶת פְּנֵי הָעִיר:¹⁸

הרושם המתקבל הוא שלא רק שלא חל שינוי לטובה ביחסו הנכנע של יעקב כלפי עשו אחיו, אדרבה, ביטויי העבדות רבים וחריפים עוד יותר! רואים אנו בעיני רוחנו את עשו הצועד זקוף קומה בראש ארבע מאות איש שעמו, אל מול יעקב אבינו הצולע ומשתחוה שבע פעמים בגשתו עד אחיו. יתר על כן, דברי יעקב 'אם נא מצאתי חן בעיניך ולקחת מנחותי מידי כי על כן ראיתי פניך כראת פני אלהים ותִרְצְנֵי' (פס' י), המזכירים מאד את דבריו לאחר

¹⁸ לג, ח-יח.

המאבק עם האיש: 'רְאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל פָּנִים וַתִּנְצַל נַפְשִׁי' (לב, לא)
 משווים את ראות פני עשו לראות פני אלוקים!
 וכאן אפוא, לאחר אירועי הלילה המופלאים, תמיהתנו בדבר כניעותו
 והשפלתו העצמית של יעקב כפולה ומכופלת – מהו פשרם של דברים?
 כשלב אחרון לפני שנציע את שיטתנו בהבנת הסוגיה, נפנה את מבטינו
 לפרשה החותמת את מסעו של יעקב, פרשת חזרתו לבית אל וההתגלויות
 הנלוות לה:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית אֵל וְשֹׁב שָׁם וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל
 הַנִּרְאָה אֵלֶיךָ בְּבָרְחָךְ מִפְּנֵי עֵשָׂו אַחִיד: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל בֵּיתוֹ וְאֵל כָּל אֲשֶׁר עִמּוֹ
 הִסְרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֹּכַר אֲשֶׁר בְּתֹכְכֶם וְהִטְהַרוּ וְהַחֲלִיפוּ שְׂמֹלֹתֵיכֶם: וַנִּקְוָמָה
 וְנַעֲלֶה בֵּית אֵל וְאֶעֱשֶׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הָעֵנָה אֵתִי בַּיּוֹם צָרְתִי וַיְהִי עֲמָדִי בְּדֶרֶךְ
 אֲשֶׁר הִלְכְּתִי: וַיִּתְּנוּ אֶל יַעֲקֹב אֶת כָּל אֱלֹהֵי הַנֹּכַר אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֵת הַנִּזְמִים אֲשֶׁר
 בְּאֲזָנֵיהֶם וַיִּטְמְנוּ אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר עִם שְׂכָם: וַיִּסְעוּ וַיְהִי חַתַּת
 אֱלֹהִים עַל הָעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבֹתֵיהֶם וְלֹא רָדְפוּ אַחֲרַי בְּנֵי יַעֲקֹב: וַיָּבֹא יַעֲקֹב
 לִזְוֵה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן הוּא בֵּית אֵל הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עִמּוֹ: וַיְבַן שָׁם מִזְבֵּחַ
 וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַחִיו:
 וַתִּמַּת דְּבָרָה מִיִּנְקַת רַבֵּקָה וַתִּקְבֹּר וַתַּחַת לְבֵית אֵל תַּחַת הָאֵלוֹן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ
 אֵלוֹן בְּכוֹת:

וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד בָּבֹאוֹ מִפְּדוֹן אָרֶם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ: וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים
 שְׁמֶךָ יַעֲקֹב לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ
 יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שְׂדֵי פְּרָה וְרֵבָה גוֹי וְקָהֵל גוֹיִם יְהִי מִמֶּנֶּךָ
 וּמְלָכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ: וְאֵת הָאֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיצְחָק לְךָ אֶתְּנֶנָּה
 וְלִזְרַעְךָ אַחֲרַיךָ אֶתֵּן אֶת הָאֶרֶץ: וַיַּעַל מֵעֵלְיוֹ אֱלֹהִים בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ:
 וַיַּצַּב יַעֲקֹב מִצְבֵּה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ מִצְבֵּת אֲבָן וַיִּסֹּף עָלֶיהָ נֶסֶד וַיִּצַּק
 עָלֶיהָ שָׁמֶן: וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֹתוֹ שֵׁם אֱלֹהִים בֵּית אֵל:
 וַיִּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַיְהִי עוֹד כְּבֵרֶת הָאֶרֶץ לְבֹוֹא אֶפְרָתָה וַתֵּלֶד רַחֵל וַתִּקְשֶׁ בְּלֶדְתָּהּ:
 וַיְהִי בְּהַקְשָׁתָהּ בְּלֶדְתָּהּ וַתֹּאמֶר לָהּ הַמִּלֶּדֶת אֵל תִּירָאִי כִּי גַם זֶה לָךְ בֵּן: וַיְהִי
 בְּצֵאת נַפְשָׁהּ כִּי מָתָה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶּן אוֹנִי וְאָבִיו קָרָא לוֹ בְּנִימִין: וַתִּמַּת רַחֵל

וּתְקַבֵּר בְּדֶרֶךְ אֶפְרַתָּה הוּא בֵּית לָחֶם: וַיָּצַב יַעֲקֹב מַצֵּבָה עַל קְבֻרָתָהּ הוּא מַצֵּבֶת
קְבֻרַת רַחֵל עַד הַיּוֹם:¹⁹

כשמעיינים אנו בפרק זה קל להבחין בשני סיפורים המקבילים זה לזה במאפיינים רבים.

1. חלק א: פסוקים א-ח.

2. חלק ב: פסוקים ט-כ.

שני הסיפורים נפתחים בהתגלות אלוקית ליעקב, בשניהם בונה יעקב מבנה לשם אלוקים (בחלק הראשון מזבח ובחלק השני מצבה), בשני החלקים יעקב קורא למקום בית אל ושני הסיפורים מסתיימים במותה של אישה ובתיאור מקום קבורתה. קריאת הסיפורים הכתובים כרצף מעלה כמה שאלות בדבר היחס ביניהם. מה טעם קורא יעקב למקום בית אל בפס' טו לאחר ששמענו על כך כבר בפס' ז?²⁰ ובעיקר, מהי משמעותה של פרשה כפולה זו?

הצעת פתרון

נראה אפוא כי יש להציע מבט שונה בקריאת הסיפור כולו, מראשית ועד אחרית.

נציב תחילה את השלד הכללי של העלילה על פי הצעתנו, ובאמצעותו ננסה להציג את הבנתנו את הסיפור. השגת הברכה במרמה על ידי רבקה ויעקב (בפרק כז) היא **החטא**, תקופת גלותו של יעקב אצל לבן והאירועים המתרחשים בה (כח, א-לב, ג) היא **העונש**. בתחילת פרשת וישלח, בהכנות של יעקב למפגש הגורלי עם עשו, אנו נחשפים להרהורי **החטא** והפחד הנלוו אליהם (לב, ד-כג), ובלילה במאבק המסתורי עם האיש מתחולל

¹⁹ לה, א-כ.

²⁰ יש לציין שיעקב קרא למקום בית אל לראשונה בפרק כח, בתחילת דרכו מבאר שבע, לאחר התגלות הסולם. אולם אירוע זה התרחש לפני שנים רבות ועל כן ניתן להבין את נתינת השם השנייה בחזרתו לארץ כקיום הנדר שנדר זה מכבר.

אירוע המפנה (לב, כד-לג), אשר לאחריו מושלם תהליך הכפרה הכולל את טקס השבת הברכה לבעליה (לג, א-ז).

ראשית כל, נניח כאן, בטענה שתובהר בהמשך, כי הברכות שייעד יצחק לעשו אכן נועדו לו באמת. לקיחת הברכות במרמה על ידי יעקב הייתה חטא, לא רק באשר לאמצעי המרמה הפסול, אלא גם באופן מהותי באשר ברכה זו אכן הייתה 'שייכת' לעשו.

ראיית גלותו ותלאותיו של יעקב בחרן, ודרכי המרמה והעורמה שנוקטים כנגדו לבן ורחל, כעונש ליעקב בדרך של מידה כנגד מידה, היא דעה ידועה ומקובלת.²¹ אולם דומה כי יעקב עצמו, גם אם נקפו ליבו על הדרך שנקט בה להשגת הברכה, עדיין סבור היה בשלב זה כי עצם הברכה אכן ראויה לו, והעונש שהוטל עליו הוא בשל האמצעים שנקט להשגתה. האימה האוחזת בו לקראת הפגישה עם אחיו, המתוארת בתחילת פרשת וישלח, ואמצעי ההשפלה העצמית והחנופה שהוא נוקט מעידים על עומק החרדה והחרטה שהוא נתון בהם, ועל מוכנותו לשאת בעונש ההכנעה כתוצאה מכך. אולם בשלב זה עדיין מאמין יעקב כי הברכה במהותה נועדה לו, גם אם שגה באשר לאמצעי השגתה, כשמעין ראייה לכך ניתן למצוא בתפילתו בשלב זה.

כאשר הוא מצטט את ההבטחות האלוקיות שניתנו לו הוא משנה אותן במעט, כפי שהזכרנו לעיל. מהו ההבדל המשמעותי בין 'ואיטיבה' לבין 'ואהיה'? נראה כי 'ואיטיבה עמך' מסמן את הטוב האלוקי הממשי, המורגש והמידי, ולעומת זאת 'ואהיה עמך' מבטא את הנוכחות והליווי האלוקי. ברכת יצחק שיועדה לעשו היא כידוע ברכה גשמית מאד (דומה שאין גשמית ממנה במקרא), כולה דגן, תירוש ויצהר, שררה וכוח, לעומת הברכה שמברך יצחק את יעקב לפני צאתו לחרן הכוללת את ברכת אברהם והבטחת הארץ.²² יעקב, בצטטו את הברכות האלוקיות בשינוי קל, מראה כי הוא עדיין מאמין כי שתי הברכות מגיעות לו, הן הרוחנית שכבר קיבל והן הגשמית, אליה הוא מכוון בשינוי, וזאת עד האירוע הלילי המפתיע.

²¹ למשל האמירה: 'לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה' (כט, כו). וראה בהרחבה בדברי נחמה ליבוביץ בעיוניה לספר בראשית (עמ' 185 ואילך) בעקבות חז"ל ופרשנים שונים.

²² נקל להתרשם מכך כשמציבים זו מול זו את שתי הברכות (כז, כח-כט, לעומת כח, ג-ד).

מה בעצם התרחש באותו מאבק מסתורי? ברגע המכריע, בעלות השחר, בסופו של לילה קשה בו יכל יעקב לאיש, לאחר שהאיש מפציר בו לשלחו, משיב יעקב: 'לא אֲשַׁלְחֶךָּ כִּי אִם בְּרִכְתָּנִי'. הרגע הזה חושף את הצורך המשווע של יעקב בברכה, ומחזיר אותנו למעלה מעשרים שנה לאחור. כאן יעקב עומד בחשכת לילה ו'סוחט' ברכה מהאיש הפלאי, ושם הוא עמד בחשכת עיוורונו של יצחק אביו הזקן ולקח ממנו את הברכה אותה ייעד לעשו. כאז כן עתה שואל אותו האיש לזהותו, אלא שבעוד אז השיב במרמה: 'אֲנֹכִי עֹשֹׂו בְּכֶרֶךָ' (כז, יט), כאן משיב הוא ביושר: 'וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב' (לב, כח). כאן מתחולל המפנה בתודעתו של יעקב ועתה הוא רואה באור חדש את סיפור חייו ואת שאלת זהותו. יעקב חש כל ימיו כי משהו מהותי חסר בזהותו. כבר 'בְּבִטָּן עֵקֶב אֶת אַחִיו' (הושע יב, ד), ומשבגר הוא מנסה להשיב לעצמו את החסר בכל דרך:

וַיֵּזֶד יַעֲקֹב נֶזִיד וַיָּבֵא עֹשֹׂו מִן הַשָּׂדֶה וְהוּא עֵיף: וַיֹּאמֶר עֹשֹׂו אֵל יַעֲקֹב הַלְעִיטָנִי נָא מִן הָאָדָם הָאָדָם הַזֶּה כִּי עֵיִף אֲנֹכִי עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אֲדָוָה: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב מִכֶּרֶה כִּיֹּם אֶת בְּכֶרֶתְךָ לִי: וַיֹּאמֶר עֹשֹׂו הִנֵּה אֲנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוֹת וְלָמָּה זֶה לִי בְּכֶרֶה: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב הַשְׁבֵּעָה לִי כִּיֹּם וַיִּשָּׁבַע לוֹ וַיִּמְכַר אֶת בְּכֶרֶתוֹ לְיַעֲקֹב: וַיַּעֲקֹב נָתַן לְעֹשֹׂו לֶחֶם וַיִּזִּיד עֲדָשִׁים וַיֹּאכַל וַיִּשְׁתֵּי וַיִּקֶּם וַיֵּלֶךְ וַיָּבֵז עֹשֹׂו אֶת הַבְּכֶרֶה:²³

האם זו רוח השדה שמביא עשו עמו בשובו מהציד? האם זו הישירות ('הַלְעִיטָנִי נָא'), ההחלטיות, הנמרצות והביטחון שמקרין איש השדה ('וַיֹּאכַל וַיִּשְׁתֵּי וַיִּקֶּם וַיֵּלֶךְ וַיָּבֵז')? האם חש יעקב שלכשישלים את החוסר הזה מעשו, יזכה באהבת אביו יצחק? זאת לא נדע. נדע רק זאת, האחיזה בעקב עשו, קניית הבכורה ולקיחת הברכה שיועדה לאחיו, מעידות כי יעקב האמין שהחלק החסר בזהותו ה'יעקבית' נמצא אצל אחיו עשו, ובמפגש עם המלאך מתרחש המהפך התודעתי של יעקב. נראה כי המלאך פוקח את עיני יעקב ואומר לו: בוא ואראך את שאתה מבקש כל ימך. יעקב מבין כי התחושה המקננת בו עוד מבטן אמו, כי זהותו אינה שלמה, אכן נכונה. יש באישיותו

²³ כה, כט-לד.

צד נוסף האמור לבוא לידי ביטוי. ראוי הוא לייעוד מרומם מזה המקופל בשם יעקב, אולם בעוכרו עומדת הטעות המגולמת במחשבה כי החלק הנוסף הזה, נמצא אצל עשו אחיו. אמונה שגויה זו, לה הייתה שותפה כנראה גם אמו, היא זו שסיבכה את חייו והובילה אותם במסלולם הטראגי עד עכשיו. מכוחה שגה, וחטא בכך שלקח במרמה את ברכת אחיו שאכן לא לו נועדה.²⁴ עתה, משנאבק ושרה עם אלוקים, ומשהשיב ביושר על שאלת 'מה שָׁמַד', הגיע הזמן שיוענק לו את שביקש כל ימיו, את שהוא ראוי לו באמת,²⁵ – וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר עוֹד שָׁמַד כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שְׂרִיתָ עִם אֱלֹקִים וְעַם אֲנָשִׁים וְתוֹכַל' (לב, כט).

עיני יעקב נפקחות, וכבר בבוקרו של יום המחרת הוא ניגש אל התיקון – טקס השבת הברכה אל בעליה. מה היה בה באותה ברכה? שפע גשמי (טל השמים, משמני הארץ, דגן, תירוש ויצהר) ושררה המתבטאת בפסוק: 'וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לָךְ לְאֱמִים הָיָה גִבִּיר לְאֶחָיִךְ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לָךְ בְּנֵי אֲמֶךְ... (כז, כט). שני יסודות אלו של ברכה נועדו לעשו, ואותם משיב יעקב בעת פגישתם. שפע גשמי של דגן תירוש ויצהר אין לו, שהרי אינו חקלאי, אך ברכה גשמית של רועה יושב אוהלים – יש ויש. זו הסיבה שחשוב כל כך ליעקב שעשו יקבל את מתנתו, והוא דוחה בתוקף את סירובו המנומס של עשו: 'שֶׁשׁ לִי רֶב אָחִי יְהִי לָךְ אֲשֶׁר לָךְ' (לג, ט).

בנוסף, כשאומר יעקב: 'אֵל נָא אִם נָא מְצַאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ וְלִקְחֶתָּ מִנְחָתִי מִיָּדַי כִּי עַל כֵּן רָאִיתִי פְּנֶיךָ כְּרֹאֵת פְּנֵי אֱלֹהִים וַתִּרְצַנֵּנִי' (לג, י), אנו נזכרים מיד, כפי שציינו לעיל, בפסוק דומה שנאמר לאחר המפגש עם האיש: 'כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פְּנִים אֶל פְּנִים וַתִּנְצַל נַפְשִׁי' (לב, לא). נראה כאילו אומר כאן יעקב לעשו: המפגש שלנו כאן עכשיו הוא המשכו של מפגש אחר שהיה לי בלילה

²⁴ ברכה גשמית זו עוסקת ברווחה ובשררה בטווח הקצר, ויעקב נועד ליותר מכך, ברכתו היא בעלת אופקים גבוהים ורמים יותר. בשפתה של ההגות היהודית, ברכת עשו מבטאת את העליונות הגשמית של עשו על יעקב בעולם הזה של טרום גאולה, לעומת הישראליות המסמלת את עידן הגאולה, בו רמה דרכם של ישראל בעולם.

²⁵ גם בימי גלותו של יעקב בחרן פוגשים אנו בעיקר בלילה את הפן הגבוה של אישיותו: חלום הסולם וההתגלות האלוהית שעמו והתגלויות המלאכים בחרן ובדרכו חזרה. בחיי היום פוגשים אנו את 'עקביותו', בלילה, בו מתבטא לפעמים העולם הפנימי יותר, נגלים ניצני 'ישראליותו'.

האחרון. באותו מפגש עם אלוקים הסתבר לי כי אכן טעיתי, חטאתי כלפיך בלוקחי את הברכה שהייתה מיועדת לך. אין לי בה חפץ עוד, אני הוא זה שצריך לומר: 'הי לך אֲשֶׁר לְךָ' (לג, ט). וכעת, 'קח נא את בְּרַכְתִּי אֲשֶׁר הֵבֵאת לְךָ כִּי חֲנַנִּי אֱלֹהִים וְכִי יֵשׁ לִי לֵל' (לג, יא).

מעתה מובן מדוע רק כאן הופכת בפי יעקב המנחה לברכה. האמירה 'קח נא את בְּרַכְתִּי' היא דו משמעית. ברובד הראשון ברור שהכוונה היא לברכת העיזים, התיישים, הרחלים ושאר בעלי החיים שנשלחו לעשו כתשורה, אך ברובד השני אין ספק כי היא מכוונת לאותה ברכה שנלקחה ממנו לפני למעלה מעשרים שנה.

המרכיב השני בברכה שיועדה לעשו היה השררה והאדנות, וגם אותם משיב כאן יעקב לעשו באופן מופגן. זהו פשר התנהגותו הכנועה והמשופעת כל כך בביטויי השפלה ועבדות – 'וַיִּשְׁתַּחוּ אֶרְצָה שְׁבַע פְּעָמִים עַד גִּשְׁתּוֹ עַד אָחִיו' (לג, ג) – הנה נתקיימו כאן באופן מובהק דברי אבינו יצחק 'וַיִּשְׁתַּחוּ לְךָ בְּנֵי אִמְךָ'.

עלינו לשוב אפוא ולברר מה היו שורשי הויכוח בין יצחק ורבקה, והאם ניתן להכריע בשאלה מי צדק על פי פשוטי המקראות. נראה כי יצחק הבחין היטב בהבדלים שבין יעקב ועשו בניו. כשמשווים אנו את ברכתו הגשמית שיועדה לעשו, לעומת ברכתו הייעודית ליעקב לפני שילוחו לחרן, נראה ברור שיצחק ידע כי הייעוד הרוחני ההיסטורי הגדול הגלום בברכת אברהם ובירושת הארץ מיועד ליעקב. את זאת יודעת כמובן גם רבקה, והויכוח, אם כן, נסב על זמנה ומקומה של הברכה הגשמית. האם ידע יצחק שיעקב יקבל בעתיד ברכה נוספת מאלוקים, ברכה שתוסיף לו שם ותשלים בכך את הצד החסר באישיותו? את זאת אין לדעת, אולם נראה כי סבור היה יצחק שבמצב הזמני הנוכחי העליונות הגשמית צריכה להינתן לעשו. נזכור כי יצחק לא ידע על נבואת 'וְרַב יַעֲבֹד צְעִיר',²⁶ ואפילו ידע עליה, אין היא חד משמעית, ובוודאי שקשה לקבוע לאיזה זמן ולאיזו תקופה היא מתייחסת. על כן האמין יצחק כי בעולם הזה העכשווי (עולם של לפני גאולה), הברכה (כמו הבכורה) הגשמית צריכה להינתן לעשו.

²⁶ עיין לעיל הערה 4.

לא כך חשבה והאמינה רבקה אשתו. יש הסבורים כי טעתה רבקה לחשוב שיצחק עומד לתת את הברכה הייעודית לעשו,²⁷ ואם כך, השתלשלות האירועים כולה אינה אלא תולדה של אי הבנה טראגית, אך ניתן גם לומר כי רבקה ידעה שמדובר בברכה גשמית ופעלה על מנת שגם ברכה זו, הגשמית, תינתן לבנה אהובה, יעקב.

את דעתה של התורה על מעשה זה של רבקה ניתן אולי ללמוד מכך שבאופן מפתיע למדי, 'מעלימה' התורה מכאן ואילך את רבקה מעינינו לחלוטין. כאשר רבקה שולחת את יעקב בסוף פרשת תולדות לחרון, היא אומרת לו מפורשות: 'עד שוב אף אחיד ממך ושכח את אשר עשית לו ושלחתי ולקחתיך משם' (כז, מה). והנה, חזרנו אל המקראות, ולא מצאנו ששלחה רבקה לקרוא ליעקב. וכשחוזר יעקב, מצפים היינו למפגש נרגש בינו ובין אמו האוהבת, אך התורה מדגישה: 'ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע הוא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק' (לה, כז). אפילו סיפור פטירתה של רבקה אינו מוזכר, בניגוד לזה של שרה ורחל. מה שמחריף ומבליט את עובדת 'העלמתה' של רבקה מסוף פרשת תולדות ואילך, הוא האזכור המפתיע של דמות חדשה ואלמונית עד כה בעת שובו של יעקב לבית אל: 'ותמת דברה מינקת רבקה ותקבר מתחת לבית אל תחת האלון ויקרא שמו אלון בכות' (לה, ח).²⁸ נראים הדברים כאילו העלמה מכוונת זו היא דרכה של תורה לומר לנו את דעתה על חלקה של רבקה במעשה הברכות. לא רק שתוכניתה להביא ברכה גשמית זו ליעקב לא עלתה יפה,²⁹ ובעקבותיה נגזרו על יעקב ימי גלות ומכאוב,³⁰ גם תוכניתה האישית להשיב אליה את

²⁷ תמיכה להבנה זו ניתן להביא מההשוואה בין דברי יצחק: "בעבור תברךך נפשי בטרים אמות" (כז, ד), לדבריה של רבקה המצטטת את יצחק בפני יעקב בשינוי קל: "ואברככה לפני ה' לפני מותי" (כז, ז). רבקה רומזת שהברכה טעונה משמעות דתית באומרה "לפני ה'".
²⁸ וראה רש"י ורמב"ן על אתר אשר מבארים, בעקבות חז"ל, שהכתוב רומז כאן על מות רבקה. הרמב"ן מתייחס באריכות לשאלה מדוע לא הוזכר בפירוש מות רבקה וקבורתה, ע"ש.
²⁹ ובכלל, אף לא פעם אחת בהיסטוריה קרה מקרה בו נתקיימה ברכת האדנות ביעקב ובזרעו.

³⁰ וכידוע עונשו של יעקב ממשיך ומתגלגל על פי חז"ל מידה כנגד מידה, במרמה שרימוהו בניו לאחר מכירת יוסף.

יעקב בבוא היום לא יצאה אל הפועל כפי שתכננה, והתורה עוטפת את דמותה בשתיקה רועמת.

רעיון זה עולה גם מן העיון בפרשת שובו של יעקב לבית אל (לה, א-כ). שאלנו מהו פשר כפילות הסיפור של קריאת שם המקום בית אל, בניין המזבח והמצבה והסיום הדומה העוסק במות אישה. אולם עלינו לשים לב כי גם כשנשלח יעקב לחרן בסוף פרשת תולדות מספרת לנו התורה פעמיים על עזיבתו את ביתו:

וַיִּשְׁטַם עֲשׂוֹ אֶת יַעֲקֹב עַל הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בֵּרַכּוּ אָבִיו וַיֹּאמֶר עֲשׂוֹ בְּלִבּוֹ יִקְרְבוּ יָמֵי אָבִי וְאֶהְרֶגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי: וַיִּגַּד לְרַבֵּקָה אֶת דְּבָרֵי עֲשׂוֹ בְּנֵה הַגָּדֹל וְתִשְׁלַח וְתִקְרָא לְיַעֲקֹב בְּנֵה הַקָּטָן וְתֹאמֶר אֵלָיו הִנֵּה עֲשׂוֹ אָחִיךָ מִתְנַחֵם לְךָ לְהִרְגֶךָ: וְעַתָּה בְּנֵי שְׁמַע בְּקִלִּי וְקוּם בָּרַח לְךָ אֶל לָבֵן אָחִי חֲרָנָה: וַיִּשְׁבֹּת עִמּוֹ יָמִים אָחִידִים עַד אֲשֶׁר תִּשׁוּב חֶמֶת אָחִיךָ: עַד שׁוּב אִף אָחִיךָ מִמֶּךָ וְשָׂכַח אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ לוֹ וְשָׁלַחְתִּי וְלִקְחִיתִיךָ מִשָּׁם לָמָּה אֲשַׁכַּל גַּם שְׂגִיכֶם יוֹם אָחִיד: וְתֹאמֶר רַבֵּקָה אֶל יַצְחָק קִצְתִּי בְּחַיֵּי מִפְּנֵי בְּנוֹת חַת אִם לִקַּח יַעֲקֹב אִשָּׁה מִבְּנוֹת חַת כְּאֵלֶּה מִבְּנוֹת הָאָרֶץ לָמָּה לִּי חַיִּים: וַיִּקְרָא יַצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ וַיִּצְוֵהוּ וַיֹּאמֶר לוֹ לֹא תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן: קוּם לְךָ פְּדֹנָה אָרֶם בֵּיתָה בְּתוֹאֵל אָבִי אִמְךָ וְקַח לְךָ מִשָּׁם אִשָּׁה מִבְּנוֹת לָבֵן אָחִי אִמְךָ: וְאֵל שְׂדֵי יִבְרָךְ אֶתְךָ וַיְבָרֶךְ וַיְרַבֵּךְ וְהֵייתָ לְקַהֲל עַמִּים: וַיִּתֵּן לְךָ אֶת בְּרַכְתּוֹ אֲבִרְהָם לְךָ וּלְזָרְעֶךָ אֶתְךָ לְרִשְׁתְּךָ אֶת אָרֶץ מִגְרִיד אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם: וַיִּשְׁלַח יַצְחָק אֶת יַעֲקֹב וַיִּלְךָ פְּדֹנָה אָרֶם אֶל לָבֵן בֶּן בְּתוֹאֵל הָאֲרָמִי אָחִי רַבֵּקָה אִם יַעֲקֹב וְעֲשׂוֹ:³¹

בפרק כז פסוקים מב-מה נשלח יעקב לחרן על ידי רבקה אמו, ובפרק כח, פס' א-ה, נשלח יעקב לפדן ארם על ידי אביו. אולם מה רב ההבדל בין שתי שליחויות אלו! אצל רבקה סיבת הליכתו של יעקב חרנה היא בריחה מחמת אחיו, ואילו אצל יצחק, נשלח יעקב לשאת אישה ולממש את ייעודו כבן למשפחת אברהם, ועל כן לשילוח זה מצורפת, מעבר לברכת הזרע, גם ברכת אברהם וירושת הארץ.

לכשנשווה את סיפורי חזרת יעקב עם סיפורי שילוחו נגלה הקבלה מפתיעה. כביכול נשלח יעקב פעמיים – על ידי אימו ועל ידי אביו, ועל כן גם

³¹ כז, מא-כח, ה.

סגירת המעגל בשיבתו לבית אל מסופרת פעמיים – בפעם הראשונה (לה, א-ח) הוא שב מן השילוח של אימו ולכן מוזכרת כאן לשון בריחה ("בְּבִרְחָךְ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אָחִיד" כנגד "וְקוֹם בְּרַח לְךָ") והאווירה היא ברוח של צרה ("לֹאֵל הָעֵנָה אֶתִּי בְּיוֹם צָרָתִי"). על-פי זה מובן גם סיום הסיפור במות דבורה מינקת רבקה, בכך נחתם באופן טרגי מעגל הסיפור מבחינתה של רבקה. בפעם השנייה שב יעקב מן הגלות אליה נשלח על-ידי אביו (לה, ט-כ), תחושת החזרה שונה לחלוטין, ובהתגלות הפותחת הוא מקבל מאלוקים עצמו את שמו, ישראל (לאחר שקיבלו כבר מן המלאך). המשכה של אותה התגלות מקביל באופן מפתיע לברכת יצחק ליעקב בעת שילוחו:

<u>בעת חזרתו של יעקב</u>	<u>בעת שליחת יעקב על ידי יצחק</u>
וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שְׂדֵי פְּנֵה וּרְבֵה גוֹי וְקָהַל גוֹיִם יְהִי מִמֶּנּוּ וּמְלָכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ: וְאֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיצְחָק לְךָ אֶתְנַנָּה וְלִזְרַעְךָ אַחֲרָיִךְ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ: ³³	וְאֵל שְׂדֵי יִבְרָךְ אֶתְךָ וַיְפָרֵךְ וַיְרַבֵּךְ וְהֵייתָ לְקָהַל עַמִּים: וַיִּתֵּן לְךָ אֶת בְּרַכְתּוֹ אַבְרָהָם לְךָ וְלִזְרַעְךָ אֶתְךָ לְרִשְׁתְּךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיז אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם: ³²

נראה כאילו יצחק ידע בעמקי לבו שיעקב יקבל את השלמת שמו ומהותו על ידי האלוקים, ולפי זה מובן אפוא שכיוון שמטרת השילוח על ידי יצחק הייתה נשיאת אישה ובניין ביתו של יעקב, מסתיים סיפור שיבתו זה במות רחל, האשה אותה אהב, ובלידת בנו האחרון, בנימין.

סיכום

על פי הצעתנו זו נראה כי טעתה רבקה בעניין הברכות, ויצחק הוא זה שצדק בתכניתו להעניק את הברכה הגשמית לעשו ואת ברכת הייעוד ליעקב. אגב כך נחשפנו גם לכפל הזהויות שבדמות אבינו השלישי, יעקב-ישראל, ולדרך הסבוכה שעבר עד שמצא והשלים עם כפל זהות זה. המסרים המוסריים

³² כג, כ-ד.

³³ לה, יא-יב.

העולים מניתוח זה של האירועים בעניין מקומו של הסיפוק המידי לעומת הייעוד, המרוחק יותר, ובעניין האמצעים הפסולים הנקטים למען מטרת הנראית כשרה וראויה, הרי הם ברורים וגלויים.

אולם, בלומדי התורה לדורותיהם מפעמת ההכרה העמוקה כי סיפורי בראשית אינם סיפור היסטוריה גרידא, ואף לא לשם לקח מוסרי בלבד באו. אוצרות של משמעות היסטורית ולאומית טמונים בהם באופן גולמי בבחינת 'מעשה אבות סימן לבנים'. ברוח זו עולה אפוא כי גם השמות יעקב וישראל פותחים בפנינו מניפת משמעויות רחבה באשר לזהותנו הלאומית. יעקב כמייצג הגלות והגלותיות העקובה, הכנועה ופתלתלה, לעומת ישראל המייצג גאולה ישרת דרך וזקופת קומה השורה עם אלוהים ואנשים ויכולה להם. בתקופה בה זכינו לצאת מעומק לראשיתה של גאולה 'המעולפת במטמוני מסתרים',³⁴ רוחשת בנו לעיתים ההרגשה כי שני השמות הללו על מטעניהם, משמשים לחילופין בכתר אחד – 'כִּי יַעֲקֹב בָּחַר לוֹ יְהוָה יִשְׂרָאֵל לְסִגְלָתוֹ'. (תהלים קלה, ד).

³⁴ הראי"ה קוק, אגרות הראיה, אגרת שעח.